

СУЧАСНИЙ ЛІТПОТІК

УДК 82 821.161.2.09 Пашковський

ОКСАНА ВЕРТИПОРОХ

СУЧАСНИЙ МІФ У СТИЛІ ЄВГЕНА ПАШКОВСЬКОГО

(НА МАТЕРІАЛІ РОМАНІВ «ВОВЧА ЗОРЯ» ТА «БЕЗОДНЯ»)

У статті проаналізовано специфіку сучасного міфологічного дискурсу як вияву критичної авторефлексії в романах «Вовча зоря» та «Безодня» Є.Пашковського.

Ключові слова: міф, мономіф, автобіографізм, авторефлексія, міфологічна епопея.

Сучасні художні практики символізують об'єктивну реальність, витворюючи новий, незбагнено цікавий для інтерпретації художній міф. У культурі ХХ століття, за аналізом М.Епштейна, сформувалися різні міфологізми: авторитарний (саме такий міфологізм притаманний тоталітарній епосі); вульгарний (присутній у сучасній масовій культурі); авангардний (притаманний визначним письменникам Ф.Кафці, Д.Джойсу, А.Арто) [1]. Провідні ознаки авангардного міфологізму успадкував сучасний український письменник Є.Пашковський. Сутність його полягає у вираженні безсилля особистості у системі надособистісних структур сучасного суспільства, ворожого творчому суб'єкту, індивідуалізму загалом. Таким чином, митець міфологізує об'єктивну реальність через тотальне самоосмислення, авторефлексію задля визначення свого місця у світі, задля «збирання» власного «я» в єдину цілісність у «розщепленому», хаотичному бутті. Саме тому дослідження психопоетичних особливостей сучасного міфологізму крізь призму критичної авторефлексії в романах Є.Пашковського стане метою розвідки.

Найперше маємо відзначити, що у «Вовчій зорі» і «Безодні» Є.Пашковський символізував об'єктивну реальність на матеріалі власної біографії як результату самоусвідомлення, самопізнання, пригадування внутрішнього досвіду, протікання індивідуальної пам'яті. Так, у «Вовчій зорі» автор позначив сучасну епоху через метафору

«вовчої зорі», що веде за собою самотність, безпритульність, відчуженість чоловіка і його національного роду: символізована родинна хроніка переростає у всезагальну трагедію нації [2], де національний світ постає «болем розміжкою від кам'яної скорботи землі», «пульсом однакової безнадії», «землею, насидженою злом, котра відштовхує рідний полюс, розпорскує душі, аби не загнітілись обезличені люди без місця й спокою в світі» [3, 65].

У романі «Бездня» весь світ представлений автором як апокаліптична Прірва, «образ глибоченного озера з божим храмом на дні», рідна «проклята» земля, що відрефлектовується індивідуальним апокаліпсисом українського митця. Символ апокаліптичної зорі трансформується в образ кінцесвітнього бездонного колодязя, що є аллюзією на одне з біблійних пророцтв Іоанна Богослова. Образ безодні «...з кришталевими водами край лісу ніби стереже пам'ять про те, що на місці прірви стояла колись красуня-церква, яку проковтнув трус землі» [4, 24] є витвором авторської «чорнобильської» тривоги. Авторське ототожнення безодні з озером не випадкове. Справа в тому, що у сфері сакральних символів утвердилось значення символіки озера, пов'язане з поняттям рівня. У цьому випадку все, що перебуває на низькому рівні в просторі, ототожнюється з тим, що вважається «низьким» у духовній сфері (щось негативне, фатальне, апокаліптичне) [5]. Цей аспект творить відповідну семантику безодні. У творі це символ смерті та зла, прірва, куди «потоплено» не лише «божий храм» (християнську віру й духовність), а й мораль, талант, психічне й фізичне здоров'я (чорнобильська «безодня») сучасного українства.

Варто сказати, що «Вовча зоря» і «Бездня» – це суб'єктивне переживання постколоніалізму як перехідної епохи, усвідомлення суперечностей реальної дійсності й ускладнення внутрішнього життя національної людини, яка опиняється на перехресті і шукає духовного оперття в непевному світі. Перехідна епоха невпинно продукує маргіналів – «межових» людей із деформованою свідомістю. Невротизація епохи відображається у психології творця, який прагне усвідомити сенс перехідного часу. Так автор «Вовчої зорі» і «Бездні» прагне відтворити багатоголосся об'єктивного світу через осмислення «археології» власної суб'єктивності. Автобіографізм при цьому стає одним із способів дослідження та інтерпретації об'єктивної реальності. Однак Є.Пашковський ще прагне маскувати автобіографізм в

об'єктивізованих історіях героїв. Такі історії в романах подаються через трагічні долі людей, котрі, покинувши світ дитинства та прилучившись до «вовчої зорі», прямуючи до світу-безодні, втрачають себе як особистості. Всі вони стають «блудними синами», які шукають сенсу у світі. Мандрівна історія Павла (хвороба серця, армія, мандри, божевільня; повернення додому); блудна історія Галі (виключення з училища, одруження з Миколою, розлучення, драма повії); історія Сергія (армія, насильницька смерть); мандри Миколи (мандри, армія, алкоголізм, психікарня, повернення додому смертельно хворим) у «Безодні» – всі вони приховують осмислення авторської безпритульності. І хоч автор заперечує вплив власного досвіду на створення текстів («все написане мною не дуже співвідноситься з моїм колишнім побутом» [6, 4]), однотипність героїв вказує на рефлексивний автобіографічний досвід (спогади про божевільню, про власні мандри). Таким чином, відверта авторефлексія у текстах набуває ознак акцентованої автобіографічності, що впливає на модернізацію мовлення, тобто пошуки адекватного своїй особистості голосу. Зосередження на інтенсивних душевних переживаннях виявляє слабку здатність до об'єктивації, а тому зовнішній світ постає в єдиній тональності: натуралістично-похмурих картинах, жорстоких та «марнотних» реаліях сьогодення тощо. Таким чином, авторська суб'єктивність, спрямована на самопізнання і відторгнення світу, представлена через гіперболізацію смертоносності й «нечестивості» міста («вовча зоря цивілізації», «безодня міста»). Якщо у «Святі» автор, ідучи за В. Підмогильним, акцентував тільки на смертоносності міста, то у «Вовчій зорі» і «Безодні» він звертає увагу на деградацію всієї цивілізації, на хаотичну посттоталітарну дійсність, спроектовану постчорнобильським маргінальним хронотопом, що веде суб'єкта до межових станів, неврозів, божевіль, до герметичності й апокаліптичності індивідуальної психіки. Інтерес до психічних станів людини (неврози, божевілля, психічні зрушення стають основними темами постмодерністських текстів), обумовлений власним досвідом автора, що робить його тексти особливо цікавими для інтерпретації. Зіткнення з несвідомим, власною «мерзотою», «нечестивим колом» інстинктів, бажань і пристрастей, котрим людина прагне протистояти, приречена на постійний невротичний конфлікт, викликає бажання непохитного контролю, що позначається на тональності текстів. Ліричні мотиви, котрі почасти з'являються у тексті, означають, як правило,

послаблення напруги і контролю. Ліризація психології тісно пов'язана з любовними дитячими спогадами, коли психіка ще не знала страшних стресів і насолоджувалася спокоєм: «Павло бачив: бабця в туго пов'язаній білій хустці, що обтискала на скронях товчену м'яту, щіпком загонить під повітку качок, мати саджає в піч ліску яблук на сушину, по кубасі рястом дотліває жар, батько під плотом нахромлює двозубими вилами гичку...» [3, 189], тому «світ необкраденого дитинства» здається «м'яким пухнастим теплом, коли найлюбіше малому збігалось до потічка і земля обітована до води зігрівала ледь згоєні від стерняків підшови...» [4, 245]. Це повернення до світу дитинства означає збирання фрагментованого світу в єдине міфологічне ціле, у бажану єдність: «Андрій відчув скорботну вмирущість хмелевого пилку, забутого чорнохрестого цвинтаря за селом, джерела в дуплі осокора за річкою, куди жодна школярка не поспішила за ним, і світле натхнення юності перекипіло в божевільний листопад...» [4, 175]. Ці емоційно-психологічні і символізовані «повернення додому» позначені настроями благодатного спокою, земного щастя, щирої радості і разом з тим настроями туги і печалі від швидкоплинності та минулості цього повернення. Тому бачимо, що в таких епізодах Є.Пашковський надзвичайно піднесеним й інстинкт життя перемагає інстинкт смерті («кохання буяло», «ліс дихав», «я е!» тощо). Всі герої «Вовчої зорі» прагнуть досягнути спокою, тому дитячий світ радості та немітованої ширості постає в насичених ліричних фарбах. Оповідь письменника, таким чином, звернена до ідеального світу міфу. Для його героїв романтизація дитинства (до речі, прикметна ознака сучасної літератури [7]) – це той притулок, куди ховається особистість від жорстокого, маргінально-апокаліптичного, хаотичного цивілізаційного світу.

У такому міфологізованому світі кожна річ наділяється особистісною, тобто ліричною цінністю. Призначення цієї ліризації – символічним бажання розкрити глибоке значення речей у людському житті. У цьому аспекті є образ свічки. У Є.Пашковського вона є своєрідним атрибутом, що супроводжує всіх героїв «Вовчої зорі» та «Бездні». Свіча нагадує про життя, що тремтить у непевному просторі, тому образ її варіюється від малесенької потухлої свічки, або зі слабким вогником, що хитається від руху повітря і щохвилини може згаснути, до яскравої полум'яної свічі. У Є.Пашковського яскраво горить «сільська, яблуневоцвіта свіча» тоді, коли герої повертаються до рідного дому, коли постає «дитинне вмиротворення», «свічкове

прозріння», отже, життя – повноцінне, благодатне. Коли ж герої надовго покидають рідну домівку («невідспіваний біль прощання з околицею»), то свіча – це «тріск полум'я на мерлинах» (себто, відхід від життя), що «кидає» героїв у шал «безпритульного блукання». Коли ж, наприклад, Андрій через декілька років повертається в село, то «на миснику в склянці помітив свічу, котра яріла на останні відвідини» (яріла – ще була «жива»), тепер же «віск розтанув і гніт зотлів, менший за його наявність, яка то вергала в креозотовий морок залізниць, то свічковим прозрінням запалювала осінь» [4, 183]. Як бачимо, свічка горить протягом дії, переносючи у площину простої наочності складний і багатогранний процес людського життя, що увиразнюється душевним умиротворенням і справжністю рідного сільського світу («свічка горить») та смертносністю міської цивілізації («свічка гасне»). Звідси, кожен герой Є.Пашковського мислить своє життя у двох вимірах: спочатку це благодатна пора юності й дитинства, перейнята пристрасною духовного життя, що в автора асоціюється із «яблукастою зорею» («...сходить врочиста, неймовірно яскрава проти місяця яблукаста зоря, що розплавляє мозок на кличне примарне огниво для тих, що з вигуками біжать слідом, – збирати ягоди і вдома засипати бутлика цукром... згадувати друзів, рибалку в літі, болісне світло перших прощань» [3, 123]), потім це пора згасання пориву життя, пора хворобливого потягу до смерті, зумовлена «вовчою зорею» сучасної цивілізації, що «...зманює і спалахує у ворохобній пітьмі на єдину мить» [3, 197].

Отже, сільський світ артикулюється, вимовляється у різноманітних речах, що нагадує поетичний вихід творчого суб'єкта в природу, як у простір міфологічного раю. Водночас треба відзначити, що така особистісна наповненість деталей дає змогу говорити про ліричний «сільський музей» Є.Пашковського. Поняття «ліричного музею», що поєднує річ і слово, а також відповідну йому сферу дослідження – реалогію – вводить М.Епштейн на означення досвіду розкриття присутності ліричного начала в глибині речей [8, 304]. Це збирання сільських речей у своєрідний «сільський музей» – характерна особливість міфологічного дискурсу Є.Пашковського, обумовлена психологічним неприйняттям апокаліптичного міста: «Київ мені спохабив душу відразу, як я сюди приїхав, заглищений, зросійщений, ворожий плебс...» [6, 5]. Саме тому міфологізація такого «неприкаяного» світу трансформується письменником у міф про

блудного сина. Герої романів, не знаходячи прихистку в цьому світі, безпритульно і безцільно мандрують, час від часу повертаючись із села до міста, стають самотніми і відчуженими, не спроможними подолати внутрішній конфлікт невикоріненості. «Блукальницький сум» змушує всіх героїв роману, як і самого письменника, «дибати вічно і в нікуди». Адже сам Є.Пашковський розпочав своє мистецьке «народження» в мандрах. Автор згадує, що він «шарпався розхристаним світом, приземлюючись до його доль і обставин настільки, що врешті, минаючи їх, починав за ними шкодувати та перейматись...» [9, 3]. Отже, авторефлексивне опрацювання власного «блукального» досвіду відобразилося в моделюванні міфосвіту як неприкаяного, позбавленого смислу і цінностей. Авторефлексія проектує особистісну «безпритульність» на «безпритульність» національну, що генетично закладена в архетипній пам'яті українців. Автор у «Вовчій зорі» і «Безодні», на відміну від «Свята», постійно роздумує над причинами «безнадійного, марнотного блукання». Одна з причин – неможливість національного суб'єкта влаштуватися у ворожому для його душі космополітичному соціумі. Колоніальний соціум зруйнував національну родину як епіцентр духовного коріння українства. Тому часто автор зображує зруйновану або недобудовану хату як символ руйнації родинного притулку людини. У «Вовчій зорі», приміром, є такий опис: «Тріску до тріски стягував на двоповерхову оселю для трьох синів, а лихий вітер дітей розвіє, та й... крокви зогнили на другому поверсі, лежак димів, чорними патьоками оплакуючи родинний запуст...» [3, 136]. Або ж часто з образом недобудованої хати перегукуються образи зруйнованих сіл, на місці яких – штучні моря, тобто пустка, безодня замість рідної домівки, а відтак – джерело безпритульних блукань: «Селяни побачили розливи штучного моря: самочинний людський потоп запросторював дорогу до ночі, аж страшно, якщо і вдома завмерли води і зупинились в зрості трави, бузкове марево потоплених сіл бовваніло вічнозеленою святістю церковних маківок із чорними насінинами горя...» [3, 8 – 9]. Чужорідний соціум на рідній землі обумовлює неможливість «осісти», відчуті себе часткою великої родини. Це актуалізує історичну пам'ять, національний міф, де український суб'єкт блукає «пустелею» в пошуках власної держави. «Блукальницький синдром» вічно безпритульного народу генетично формує у колективному неусвідомленому непояснену жагу до мандрівництва, «блудну невсидючість», незмогу «осісти» («блукальна

кров діда жене його під німими дзвонами вікон, як і батька, як і друзів...» [3, 123]). Тому всі герої письменника згодом стають приреченими самітниками, «котрі загубилися і заблукали в безжально полинових степах, крок за кроком наздоганяючи вовчу зорю...» [3, 197]. Бачимо, що автор створює моторошний музей з «тисячі невротично-зболених облич» та історій їх абсурдних блукань.

Антиіндивідуальне, антирефлексивне начало тоталітарного міфологізму сприймається Є.Пашковським як гротескно-монструозна реальність, яка викликає маніакальний страх перед загрозою бути поглинутим цим монструозним соціумом з його абсурдним «не-існуванням». Тому вульгарному міфологізму масової культури у Є.Пашковського протиставлена біблійна міфологія. Але, потрапляючи в полон біблійного міфу, герой письменника поступово втрачає індивідуалізацію, індивідуальна рефлексія стилізується під біблійне пророче мовлення, набуваючи позаособистісного характеру. Цьому завданню підпорядкована в текстах міфологізація часу. Так, кінець літа, початок Божої осені у «Вовчій зорі» переростає в узагальнений образ пори осмислення, величності часу спокути. Весь текст проймає наскрізна урочистість поминальної біблійної молитви: «...пора й нам, братове, достойну, сріблом окуту, чару з молодого наливкою підняти в бронзовому світлі лип за неприкаяних і скорботних співвигнанців по недолі, за нас, без вини винних, пора стати лицем до грізних лляних одеж на західному видноколі і довіритись ясно-врочистому спокоеві в дні перед листопадом-вогнепадом...» [3, 136]. Такі ліричні фрагменти стилізуються під новітні псалми. Український письменник прагне укласти національну історію на зразок біблійної історії. Він часто звертається до стилізованих пейзажів, «ліричний музей» дістає урочисте обрамлення міфу: «...ми повернулись, Господи, до псаломно пісенних очеретів, до вирію янголів від чорних пустель, дивно плачуть сліпі по володарях сліпих своїх, співають осанну видихові із колодязя прірви, відхрести себе, брате, від коронованих станцією голосів, що подібні на лиховість сича, дорогою додому нахились до гнучкості лободи на церквищі» [3, 87].

Як бачимо, у романах «Вовча зоря» та «Безодня» письменник балансує між біблійним міфом і українською історичною реальністю, розгортаючи на основі синтезу апокаліптичний міф про спустошення національного буття, як і загалом всієї цивілізації. Оскільки міф тяжіє до інтенсивного узагальнення, то Є.Пашковський асоціативно виписує

суб'єктність, індивідуалізує мовлення, вибудовуючи символічний пам'ятник тому, хто пише. Так авторефлексія спроектовується на відокремлення, вибування із розщепленого, «шизоїдного» суспільства та розбудову історії самотнього суб'єкта, який прагне пізнати власне призначення. Для прози письменника стає визначальними потік мовлення, яке фіксує основні позиції і цінності, серед яких йому доводиться вибудовувати себе. Реальний смисл його шукань міститься в міфологічній прасхемі героя. Відтак Є.Пашковському притаманна не зовнішня діалогічність, а внутрішня тотальна монологізація. Мономіф передбачає ослаблене пунктуаційне синтагмування, відсутність абзаців, графічну щільність, нерозрізненість інтонацій персонажів тощо. Імовірно, використання письменником прийому потоку мовлення сприяє намірові відобразити всотаність індивідуальної свідомості у плин часу, вияскравити цінність «витікання» індивідуальних і національних історій у літописне мовлення. Письменник характеризує свій стиль як «потік часу», як намагання схопити матерію хаотичного часу, відобразити його у «дзеркалі духу» через поетику становлення буття, проходження слова, його внутрішню енергетику [9]. Його «графічна щільність, відсутність уступів і ослаблене пунктуаційне синтагмування тексту не дають читачеві передиху, необхідного навіть при читанні очима» [10, 6]. Маємо відзначити, що міфологічна епопея письменника має відобразити національну міфологему самотності. Тому мовлення персонажа зливається із загальною мовною тканиною тексту, так званий принцип нерозрізненості інтонацій як результат авторефлексії при посиленні єдиної волі у тексті та при втраті персонажем ознак індивідуалізованого образу, характеру.

Усе це з достатньою виразністю свідчить, що авторефлексія Є.Пашковського поступово еволюціонує до сучасного міфу. Можна помітити, що таке злиття епосу і міфу у жанрі міфологічної епопеї характерне для творів Г.Маркеса. Якщо у «Святі» письменник використовує традиційну реалістичну модель з елементами романтизму, авторефлексія «пробує» міфічні форми, то в романах «Вовча зоря» і «Бездня» він активно розбудовує національну міфологему самотності. Засобом для цього стають міфологізація автобіографічності та ускладненість стилю, що виявляється в текстах через потяг до нескінченного реалістичного опису. Є.Пашковський відрефлектовує власну «археологію» суб'єктивності, символізує бунтівний внутрішній досвід, який має невичерпну пам'ять. А тому проза набуває

гіпертрофовано-героїчного характеру, що, окрім акцентованого авторського бунту, реабілітує ідеальне як первозданну, предвічну природну сутність. Модернізація мовлення тісно пов'язується з архаїчністю смислів, тобто авторефлексія відтворює архетипні моделі. Сучасний світ тотально заперечується загалом як апокаліптична безодня, тому романи «Вовча зоря» і «Безодня» репрезентують еволюцію авторефлексивного художнього мислення письменника в міфологічну епопею, яка моделює архетипний образ пророка як промовця, що підноситься над простором і над часом.

Література

1. Эпштейн М. Между мифом и реальностью // Эпштейн М. Парадоксы новизны. – М.: Советский писатель. – 1988. – С.256 – 257.
2. Зборовська Н. Феміністичні роздуми. На карнавалі мертвих поцілунків. – Львів: Літопис, 1999. – 236 с.
3. Пашковський Є. Вовча зоря. – К.: Молодь, 1991. – 215с.
4. Пашковський Є. Безодня // Вечеря на дванадцять персон. – К.: Генеза, 1997. – С.170 – 342.
5. Керлот Х. Словарь символов. – М.: REFL-book, 1994. – 608с.
6. Пашковський Є. Є дві категорії людей, приречених на схиму, – це письменники і монахи // Кур'єр Кривбасу. – 1998. – № 118. – С.3 – 7.
7. Гундорова Т. Післячорнобильська бібліотека. Український літературний постмодерн. – К.: Критика, 2005. – 263 с.
8. Эпштейн М. Вещь и слово. О лирическом музее // Эпштейн М. Парадоксы новизны. – М.: Советский писатель. 1988. – С.304 – 309.
9. Пашковський Є. Слово й самотність. Есей, виголошений перед студентами Києво-Могилянської академії // Літературна Україна. – 2001. – 19 липня. – С.3.
10. Базилевський В. Вижити і написати. Про «Щоденний жезл» Євгена Пашковського // Літературна Україна. – 2001. – 26 червня. – С.6.

Оксана Вертипорох

СОВРЕМЕННЫЙ МИФ В СТИЛЕ Е.ПАШКОВСКОГО

(НА МАТЕРИАЛЕ РОМАНОВ «ВОЛЧЬЯ ЗАРЯ» И «БЕЗДНА»)

В статье проанализирована специфика современного мифологического дискурса как проявления критической авторрефлексии в романах «Волчья заря» и «Бездна» Е.Пашковского.

Ключевые слова: миф, мономиф, автобиографизм, авторефлексия, мифологическая эпопея.

Oksana Vertyporokh
THE MODERN MYTH IN YEVGEN PASHKOVSKY'S STYLE
(ON THE BASE OF THE NOVELS «THE WOLFISH PACK»
AND «THE ABYSS»)

The specificity of the modern mythological discourse as an exposure of critical autoreflection in the novels «The wolfish pack» and «The abyss» by Yevgen Pashkovsky is analysed in the article.

Key words: myth, monomyth, autobiographism, autoreflection, mythological epos.

*Стаття надійшла до редакції – 19.11.2011 р.
Прийнята до друку – 6.11.2011 р.*